

Farkas Péter

SZÁMOK MÖGÖTT A LÉNYEG A VILÁGGAZDASÁG 1990 ÓTA

1. Az IMF kimutatása szerint a globalizáció korszakában, tehát az 1970-es évek eleje óta, a világgazdaság növekedési üteme lassúbb volt, mint a kapitalizmus korábbi történelmi szakaszaiban. A globalizációs (transznacionális) kapitalizmus időszakán belül is évtizedről évtizedre (70-es évek: 3,6, 80-as évek: 3,2, 90-es évek: 2,6%/év) mérséklődött a világgazdaság (és a szaporodási ráta csökkenése ellenére, az egy főre jutó GDP) növekedési üteme. Megítésem szerint ennek főbb okai a következők:

1.1. Az új technikai forradalom jelentős mértékben növelte a termelés műszaki tartalmát az élömunka kárára. Ezzel csökkent a munkaerő által globálisan előállított hozzáadott érték növekedési üteme.

1.2. Ez az új helyzet a globális végső piaci kereslet növekedési ütemét is fékezte (munkanélküliség növekedése, a munkahelyek kitelepítése az alacsony bérű országokba, a reálbérek és a szociális költségek csökkentése).

1.3. A kapitalizmus korábbi korszakaival ellentétesen, a pénzügyi befektetések hozadéka lényegesen magasabb lett, mint a működőtőke-befektetéseké, ami megnehezítette a termelő-szolgáltató tevékenységek finanszírozhatóságát.

1.4. A fejlődő országok globális árukeresletét az adósságtörlesztés (továbbá a kilencvenes évek elejéig külkereskedelmi cserearányaik jelentős romlása) is mérsékelte.

2. A kilencvenes években folytatódtak a korábbi évtizedekben is meghatározó szerkezeti eltolódások a GDP forrásoldalán. A bruttó hazai termék létrehozásában tovább csökkent, marginalizálódott a mezőgazdaság szerepe (a fejlettekben 3-ról 2%-ra, a fejlődők átlagában 15-ről 11%-ra). Az ipari tevékenységek statisztikai súlya is visszaesett a fejlettekben (33-ről 26%-ra) és KKEU-ban (48-ról 36%-ra!), míg a szolgáltatásoké százalékpontokkal (a fejlettekben 65-ről 72%-ra, a fejlődőkben 49-ről 52%-ra) emelkedett. Ami ezen belül nem eléggé köztudott:

2.1. Az ipar szerepének visszaesése a valóságban talán nem is realitás, inkább csak a statisztikákban megjelenő jelenség. A statisztikai módszerek ugyanis nem követték a szolgáltatások „iparosodását” (pl. az ipari szoftverek elkészítését a szolgáltatásoknál tartják nyilván, ipari és kiegészítő tevékenységeket kiszerveztek szolgáltató szerződések keretében). Továbbá a korábban olcsó, gyakran dotált közszolgáltatások privatizálása jelentős áremelkedésekkel járt, ami növelte a szolgáltatások statisztikai súlyát anélkül, hogy valódi teljesítménynövekedés lett volna mögötte.

2.2. A feldolgozóipar statisztikai súlya alig csökkent a GDP forrásoldalán a fejlett országokban (22-ről 21%-ra). A csúcsiparágak és a feldolgozóipar csúcsai nem kerülnek át a fejlődő térségekbe.

2.3. A fejlődő országok átlagában az ipari tevékenység nemzetgazdasági súlya (37%-on) stagnál. Az egyetlen fejlődő térség amely iparosodik, az Kelet-Ázsia, a többi kontinensen és térségben, továbbá Közép-Kelet-Európán belül elsősorban a FÁK országokban dezindusztrializációs folyamat zajlik. Ez nem a fejlett országokéhoz hasonló modernizációt

jelent, hanem sokkal inkább a világgazdasági egységesedés folyamatában az importtermékek konkurenciáját és az érintett országok csökkenő versenyképességét tükrözi.

3. Ha áttekintjük az adatokat a GDP felhasználásáról, a következő figyelemre méltó megállapításokat tehetjük:

3.1. A liberális doktrína ellenére nem csökkent a GDP kormányzati felhasználásának hányada sem a fejlett országokban, sem a fejlődő országokban, sőt inkább a növekedése a jellemző.

3.2. A számok alapján egyszerűen mítosz, hogy a gyengébben fejlett országokban az államok a fejlett országokhoz képest túlköltenének. 2002-ben GDP-jük 15%-át „fogyasztotta el” az állam, míg a fejlettek esetében 18%-át. A rendszerváltó európai térségben sem magasabb az állami felhasználás aránya, mint a fejlett országokban (18%).

3.3. Az Egyesült Államokban – tükrözve a társadalmi túlfogyasztást – a GDP magánfogyasztása (bérjövödelmek, juttatások, tőke- és kamatjövödelmek fogyasztásra szánt hányada) lényegesen magasabb, mint az EU-ban és Japánban, sőt a 90-es években is tovább emelkedett. Ez nem támasztja alá a liberális teóriát, miszerint a magas és növekvő fogyasztási hányad automatikusan csökkenő versenyképességgel járna.

3.4. A beruházási ráta és a gazdasági növekedés között korunkban is erős – de országonként eltérő – a korreláció, s ezt a mai közgazdaságtan hajlamos lebecsülni. A gazdasági növekedés „megelőlézésének” gyengülése – mint évtizedek óta – a 2000-es években is folytatódott. A 90-es évek elejétől a bruttó beruházás/GDP-arány az ipari országok átlagában 23-ról 20%-ra csökkent (az USA-ban 18%-ot tett ki, az EU-ban 23-ról 20, Japánban 33-ról (!) 24%-ra esett). Közép-Kelet-Európában e mutató 27-ről 22%-ra zsugorodott. A fejlődő világban az évtized elején és az ezredforduló után 24-25%-ot (Afrikában 2002-ben 20, Ázsiában 28, Latin-Amerikában 19%-ot) tett ki.

3.5. Ha összeadjuk a GDP felhasználásának eddig taglalt három elemét (állami és magánfogyasztás, beruházás), azt találjuk, hogy összességében „perverz” nettó jövedelemátcsoportosítás zajlik a fejlődő országokból a fejlett országokba. Az évezredfordulós adatok szerint ugyan is a fejlett világ államaiban a végső felhasználás egy százalékponttal magasabb, a fejlődő világban két százalékponttal alacsonyabb volt a „megtermelt” GDP-énél. Pontosabban az Egyesült Államok történelmileg példátlan túlfogyasztása áll a háttérben: GDP-jénél 4%-kal fogyasztott többet (1990-ben még „csak” 2%-kal).

4. Az ezredforduló nagy közgazdasági kérdése, hogy vajon mely tényezők valójában a növekedés motorjai, és ezek hogyan változnak? E tekintetben is több doktrína kérdőjeleződik meg.

4.1. A növekedési ráták és az exportteljesítmények összefüggésbe hozásával óvatosabbnak kell lenni, mint amennyire az korábban evidenciának látszott. Hiába volt például az EU exportteljesítménye és exportdinamikája lényegesen jobb a 90-es években, mint az Egyesült Államoké, mégis sokkal szerényebb növekedést mutatott fel, és gazdaságának általános állapota is elmaradó volt.

4.2. A számsorok – a hirdített fogyasztásszűkítő doktrína ellenében – azt mutatják, hogy a magánfogyasztás minden fejlett térségben hasonló (NIC's, Japán), vagy nagyobb ütemben (EU, USA) nőtt, mint a GDP.

4.3. A lakossági bérjövödelmek növekedése azonban a legfejlettebb országokban elmarad a GDP hosszú távú növekedésétől, a profithányad kissé emelkedett. Így a 90-es évek tényei alapján sántít az a liberális doktrína is, mely szerint a tőkejövödelmek részesedésének emelkedése az osztársadalmi jövedelmeken belül a befektetések növekedését eredményezi! Egyrészt a nem termelő célú magánfogyasztás a tőkejövödelmek révén legalább a GDP ütemében nőtt. Másrészt pedig az Amerikai Egyesült Államok kivételével a bruttó felhalmozás növekedési üteme lényegesen elmaradt a GDP növekedésétől.

4.4. Az alacsony beruházási ráták viszonylag gyors termelékenységnövekedéssel párosultak (ami az elektronizálásnak és ennek nyomán a relatív munkaerő-igényesség csökkenésének köszönhető). A feldolgozóiparra rendelkezésre álló adatok szerint a termelékenység (egy munkaóra alatt létrehozott új, azaz hozzáadott érték) az USA-ban évi 3,5, az EU-ban 2,9, Japánban 1,8, a NIC's-ek esetében 6,3%-kal emelkedett évente. A teljes nemzetgazdasági termelékenység pedig az USA-ban és az EU-ban egyaránt 3,3, Japánban 1,0, a NIC's-ekben 6,8%-kal nőtt évi átlagban! Tehát hosszabb távon számítva nincs különbség, vagy nem olyan nagy a különbség az amerikai és az európai termelékenység javulása között, mint a növekedési rátáik között. Mindenestre Európa szempontjából veszélyes, hogy ez a különbség észrevehetően és jelentősen növekedett a kilencvenes évek végétől, s a lisszaboni direktíva előírásai ellenére Európa lemaradó pozícióba került.

4.5. A liberális gazdaságpolitika legfeljebb a közületi fogyasztás alakulásában érhető tetten. Az USA és az ázsiai kistigrisek közületi kiadásainak bővülése jóval alacsonyabb volt, mint a GDP-jüké, a jóléti rendszert még úgy-ahogy fenntartó Európában azonban nem sokkal maradt el attól. Ugyanakkor Japánban – a rendkívüli gazdaságösztönző csomagok folytán – a közületi fogyasztás másfélszer gyorsabban nőtt, mint a nemzeti össztermék.

5. Valamennyire is megbízható munkaerő-piaci statisztikákat csak a fejlett térségekről hoznak nyilvánosságra.

5.1. Az Egyesült Államokban lényegesen (5,8%-os), a NIC's-ek esetében valamivel kisebb (2,9%-os) volt a hivatalosan nyilvántartott átlagos munkanélküliség a 90-es években, mint a 80-as években, ugyanakkor az Európai Unióban (10,3%) és Japánban (3,0%) magasabb. (A munkanélküliségi ráták – nem meglepő – a recessziók utáni időszakokban, tehát a 90-es évek első felében és a 2000-es évek elején voltak a legmagasabbak). Tehát az „öreg kontinensen” – ez közismert – kiugróan magas a nyilvántartott állástalanok aránya. Ennek azonban az is az oka, hogy a szociális ellátás kiterjedtebb, mint a többi térségben. Ez a munkanélkülieket a munkaügyi hivatalokban való jelentkezésre ösztönzi, ami regisztrációjuk feltétele.

5.2. A hivatalos munkanélküliségi statisztika tehát csak nagyon közvetetten tükrözi a valódi gondokat. Pontosabb képet ad az aktív korú lakosság aktivitási rátája, mely a fejlett térségekben 60-70% körül van, a közepesen fejlett országokban azonban gyakran 50% alatt marad (az elmaradott országokban egyes esetekben 30-40%-os, a legelmaradottabb országokban pedig még ennél is alacsonyabb).

5.3. A foglalkoztatottak száma nagyon lassan nőtt a 90-es években (a leglassabban az EU-ban, évi 0,2%-kal, a leggyorsabban az újonnan iparosodó országokban, évi 1,9%-kal).

5.4. A reálórabérek egy évtized alatt az USA-ban összesen csupán 5, az EU-ban 15, Japánban 18%-kal nőttek (miközben a GDP-jük 40, 23, illetve 14%-kal, a termelékenységük 41, 33, illetve 19%-kal bővült). A szakirodalom ennek kapcsán hangsúlyozza, hogy miután valójában csak a felső menedzserfizetések nőttek, azaz gyorsan erősödött a bérek differenciáltsága, a lakossági bérjövödelmek valójában csökkentek, legjobb esetben stagnáltak a 90-es években legalábbis az atlanti térségben. Észrevehető reálbér-növekedés csak a kistigriseknél mutatható ki.

6. A feldolgozóipar tendenciái is elgondolkodtatóak.

6.1. A feldolgozóipar statisztikailag kimutatott növekedési üteme a nyolcvanas évekhez képest az EU-ban kissé (évi 1,5%-ra), Japánban jelentősen (4,8%-ról 0,6%-ra) csökkent, az USA-ban azonban emelkedett (3,4-ről 4,4%-ra). Az amerikai adat megkérdőjelezi, hogy a „posztindusztriális” strukturális változás, vagyis az ipar, legalábbis a feldolgozóipar szerepének csökkenése, valójában szükségszerű-e? Azt sem szabad elfelejteni, hogy a fejldő országokba kitelepített, ott enklávéként működő ipari tevékenységek, leányvállalatok, a lényegét, a jövedelemképződést tekintve, valójában sokkal inkább tartoznak az anyaországi cégek közpon-

tokhoz, mint az adott országhoz, melynek területén található. A közgazdasági tér fogalma távolodik a földrajzi tér fogalmától. Ennek megfelelően kell értékelnit azt, hogy a fejlődő országok átlagában a feldolgozóipari hozzáadott érték növekedése a 80-as évek lendületes fejlődéséhez (5,1%) képest tovább gyorsult (6,4%-ra). Nagyok azonban a differenciák (Kína 13%-on, az egyéb kelet-ázsiai országok 5%-on, a többi térség 3% alatt van). Közép-Kelet-Európában az évtized végén némi stabilizálódás mutatkozott, de a térség feldolgozóipari termelése az ezredfordulón közel harmadával a korábbi szint alatt volt (évi -3,4%!).

6.2. Az egyes országok és térségek egy főre jutó éves ipari hozzáadott értéke Japánban a legmagasabb (6700 dollár); az USA adata ennél 20, az EU-é 30%-kal alacsonyabb. A különbség a termelékenység eltéréseit és a ledolgozott munkaidő különbségeit együtt tükrözi. A fejlett országokhoz képest a közepesen fejlett és az elmaradott országok fényévekre el vannak maradva, s a távolság a legtöbb térségben nő. (A volt szocialista országok és Latin-Amerika az élvonal Japán szintjének tíz, az újonnan iparosodó országok hét, a többi fejlődő térség – beleértve Kínát – 4-5%-át éri el; Afrika azonban csak az egy százalékát! Vásárlóerő-paritások figyelembevételével ez utóbbi arányok kétszeresükre-háromszorosukra csökkennek, de még így is hatalmas elmaradás mutatkozik.)

6.3. Az egyes térségek erőltelődése a feldolgozóipari hozzáadott érték (MVA) világméretű eloszlásában összegződik. A fejlettek közül az USA egy évtized alatt mintegy három százalékponttal 26,8%-ra növelte részesedését a globális (feldolgozó)ipari teljesítményből. Ugyanakkor az EU-é három százalékponttal, 28,5%-ra, Japáné két százalékponttal, 14,6%-ra csökkent. A gazdaságtörténetben valószínűleg példa nélküli, hogy egy országcsoporthoz szerepe a korábbi kétötödére esik: a volt szocialista országoké öt százalékponttal, 3,3%-ra zuhant. (Míg 1990-ben – hivatalos valutaárfolyamon – a fejlett országok ipari teljesítményéből még 10%-kal részesedtek, ez 2000-re 4% közelébe esett.) A fejlődő országcsoporthoz között Afrika súlya a világ iparában közel egy, Nyugat-Ázsiáé közel kettő, Latin-Amerikáé öt százalék maradt. Az egyetlen fejlődő térség, mely növelte súlyát, Dél- és Kelet-Ázsia volt (9-ről 16%-ra, ezen belül Kína 7%-os súlyt ért el).

6.4. Ha részletesebben, iparáganként vizsgáljuk az ipari teljesítmények megoszlásának alakulását az egyes térségek között, további figyelemre méltó tendenciákat tapasztalunk. A legkevésbé technologiaigényes és környezetszennyező nyersanyagágazatokban, a vegyiparban, az élelmiszeriparban és a könnyűiparban általában néhány százalékponttal csökkent a fejlett országok súlya. A közepes technikát képviselő faiparban, a papír- és nyomdaiparban, a gumi- és műanyagáruk előállításában, a fémtermékek esetében magas szinten stagnált a részesedésük. A technologiaintenzív ágazatokban, tehát a nem elektromos és elektromos gép-gyártásban pedig tovább növelték amúgy is meghatározó szerepüket. A technikaigényes ágazatok közül csak a közlekedési eszközök gyártásában nőtt a fejlődő országok szerepe. A fejlődő országokon belül Dél- és Kelet-Ázsia csaknem minden iparágban rohamosan növelte súlyát.

6.5. A globalizáció érhető tetten abban is, hogy a külföldre telepített termelés aránya a világ teljes ipari termelésében a 70-es évek elején 13% volt, 1990-ben körülbelül 18%, 2000-ben 25%. Az exportra kerülő ipari termékek aránya a globális ipari kibocsátásban ugyanezen időpontokban 15-ről 24-re, majd közel 30%-ra emelkedett.

7. A nemzetközi kereskedelem a nyolcvanas években évi 6, a kilencvenes években pedig évi 6,7%-kal emelkedett, míg a világ összesített GDP-je 3,2, illetve 2,6%-kal.

7.1. Tehát a kilencvenes években a nemzetközi kereskedelem szerepe jelentősebb lett a növekedés fenntartásában, de a gyorsabb exportexpanszió nem járt együtt automatikusan a gyorsabb gazdasági növekedéssel. Ellenkezőleg, a gazdasági növekedés lassúbb lett.

7.2. A kicsit részletesebb elemzés további kérdéseket vet fel a kereskedelem és a növekedés viszonyát illetően. 1996 és 2000 között ugyanis a világkereskedelem már csak 3,7%-kal bő-

vült évente, 2001-ben pedig 4%-kal csökkent, 2002-ben ugyanennyivel emelkedett. Tehát a GDP exportrugalmassága a 90-es évek második felében lényegesen csökkent, a 2000-es évek még rosszabbul indultak. Igaz, 2003-ban hirtelen 16%-al nőtt a világkereskedelem értéke, ami azonban jelentős mértékben a statisztikák alapjául szolgáló dollár értékvesztéséhez, valamint a koolajár-emelkedéshez köthető. Ezzel együtt, a 90-es évek második felétől kialakult tendencia alapján jogos a kérdés: nem merültek-e ki bizonyos mértékig a nemzetközi kereskedelmet a globalizáció korszakában elősegítő tényezők a kilencvenes évek második felétől? (Lehetséges, hogy a transznacionális társaságok termelés-kitelepítő stratégiája már tetőzött? Hiszen az ezredfordulón a közvetlen tőkebefektetések szintje is visszaesett! Lehet, hogy a globalizáció olyan gazdaságstratégiai következményekkel járt, olyan reflexeket ingerelt, és olyan társadalmi ellenállást váltott ki, hogy a nemzeti kormányok látható és kevésbé látható gazdaságpolitikai eszközökkel is fékeztek a nemzetköziesedés folyamatait? Gondoljunk például az Egyesült Államok – igaz azóta eliminált – extra acélipari importvámjaira! Lehet, hogy a nem vámjellegű fékekkel erőteljesebben éltek a kormányok? Lehet, hogy a WTO kereskedelem-liberalizációs tárgyalásainak nehézségei is közre játszanak? Vagyis az, hogy a fejlődő országok a szolgáltatások és a kereskedelem liberalizációjának ellenállnak, pontosabban a fejlett országok agrárpiaci és könnyűipari protekcionizmusának leépítést követelik cserébe.)

7.3. Végleges választ még nem lehet adni ezekre a kérdésekre. A nemzetközi kereskedelem a nyolcvanas évek első felében is stagnált, utána korábban soha nem látott ütemben emelkedett tíz éven keresztül. Egy azonban bizonyos: a világgazdaságban a kilencvenes években már olyan, a gazdaságtörténetben ismeretlen nagyságú nemzetközi kereskedelmi- és fizetésimérleg-egyensúlyi problémák halmazódtak fel, melyek nehezen kezelhetők. Az Egyesült Államok kereskedelmi mérlegének hiánya évi 600 milliárd dollárra (GDP-jének közel 6%-ára) emelkedett, míg a többi térség – 2003-ban már kivétel nélkül – többletet mutatott fel. Látni fogjuk, hogy a nemzetközi fizetési mérlegek is hasonló tendenciákat tükröznek. Tehát az egész világ az USA túlfogyasztását finanszírozza, ami az IMF szerint sem tartható fenn.

7.4. Az alacsony dollárárfolyam elvileg ösztönzi az USA exportját, és fékezi importját. A valóságban azonban az exportoffenzíva nehezen indul meg, importot drágító hatása pedig fékezi más térségek gazdasági fellendülését. Ez is közrejátszik abban, hogy a világgazdasági konjunktúra továbbra is bizonytalan, s az USA-t nem, vagy bizonytalanul követi a fellendülésben a többi fejlett térség. A kialakult helyzet inkább arra utal, hogy a nemzetközi kereskedelem dinamikája továbbra is viszonylag mérsékelt ütemű lesz.

7.5. Közvetlenül érint bennünket, hogy az EU exportja csak kevesebb, mint 2%-kal, (Japáné kevesebb, mint 1%-kal) emelkedik a kilencvenes évek közepe óta (2003-ban azonban az EU dollárban kalkulált kivitele majd' 20%-kal nőtt). Ugyanakkor az adatok azt mutatják, hogy Közép-Kelet-Európa exportja a világtáznál gyorsabban bővült 1996-tól.

7.6. A fejlődő térségekben is csökkent a kivitel dinamizmusa a 90-es évek közepétől. Dél- és Kelet-Ázsia (Kínát is beleszámítva) az évtized közepétől már csak évi 5%-kal, az ezredfordulót követően pedig még lassabban növelte kivitelét (2003-ban azonban nominálisan 18%-kal). Felmerül tehát, hogy nem gyengültek-e az Ázsiát korábban dinamizáló világgazdasági tényezők? Egyrészt a bizonyos fokú felzárkózásból, a bérek emelkedéséből adódó hatásokból, másrészt a világgazdaság és a világkereskedelem növekedési ütemének általános csökkenéséből, harmadrészt pedig (valószínűleg még jelentősebb következményekkel) a fejlett országok által erőltetett – e térségben még korántsem teljes – gazdasági liberalizációból és a piacnyitás hatásaiból, tehát a fejlett országok konkurenciájának erősödéséből következően.

7.7. A kereskedelmi cserearányok alakulásában a fejlődő országok számára a sok évtizedes, sőt több évszázados kedvezőtlen tendencia lelassult a 90-es években, de még mindig inkább a fejlett országok javára mutatkozott gyenge eltolódás. A viszonylag kedvező tendencia többek

között a fejlett és a fejlődő országok közötti munkamegosztás – területi, de többnyire nem tulajdoni – fejlődését is tükrözi. A kilencvenes évek kedvezőbb kereskedelmi ártendenciái azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a nyeresztermékek hosszú távú relatív áresése folytán a fejlődő országoknak a 90-es évek folyamán összességében kétszer annyit kellett exportálniuk (volumenben) ahhoz, hogy ugyanannyi értékű terméket importálhassanak, mint a „globalizációs” korszak kezdetén, azaz a hetvenes évek elején!

7.8. A fejlett országok (statisztikai) súlya a nemzetközi kereskedelemben 71-ről 74%-ra, Kelet-Közép-Európáé 8-ról 3 (!)%-ra csökkent. A fejlődő térségek közül Kelet-Ázsia 13%-ról 20%-ra növelte részesedését. Kína Hongkonggal együtt már a világelexport 8-9%-át adja, ami megközelíti az USA részesedését.

8. Míg a kilencvenes évek elején csak Japán, az újonnan iparosodók és a Szovjetunió fizetési mérlege mutatott többletet, a többi térség pedig fizetési hiánnyal küzdött, addig 2004-re már csak az Egyesült Államok, (valamint a FÁK országai nélkül számított Közép-Kelet-Európa) számított nettó tőkeimportőrnek!

8.1. A világ neves pénzügyi intézményei, vezető közgazdászai is nagyon veszélyesnek tartják a jelenlegi helyzetet. Az egész világ az Egyesült Államok fizetési deficitjét, túlfogyasztását finanszírozza: 5-600 milliárdos hiánya éves GDP-jének 5-6%-át teszi ki, ami természetesen a világ leghatalmasabb gazdaságának eladósodásához vezet. A helyzet annál is feszítőbb, mivel a dollár 2004-ben bekövetkezett értékvesztése következtében a (magán)tőkebeáramlás az Egyesült Államok irányába megtorpant. Közép-Kelet-Európa fizetési helyzete is veszélyesen romló tendenciájú (hiánya 2003-ban 26 milliárdos csúcsot ért el).

9. Az eladósodás tendenciája a globális világgazdaság egészére is értelmezhető.

9.1. A vizsgált periódus két végpontja – 1990 és 2003 között – a világ összesített fizetési mérlegének hiánya 92 milliárd dollárról 170 milliárd dollárra, tehát folyó dollárértéken számítva majd’ duplájára, reálértéken legalább másfélszeresére nőtt. 2003-ban ez a hiány a világ teljes GDP-jének 0,6%-át tette ki. Ezt a helyzetet az teszi lehetővé, hogy a modern pénzügyi rendszerben a kereskedelmi bankok értékpapírok kibocsátásával „új pénzt” tudnak teremteni, s ezt a növekvő tőzsdei árfolyamok legalizálják akkor is, ha nincs mögöttük „reália”.

9.2. A fejlődő és a volt szocialista országok adósságainak abszolút értéke a 90-es években továbbra is gyorsan, de lassuló ütemben emelkedett. 1970 és 1980 között – igaz ez inflációs időszak volt – a nyolcszorosára, ezután 1990-ig közel a 2,5-szeresére, majd 2000-ig 1,7 szeresére duzzadt. A 90-es évek folyamán az átlagnál gyorsabban emelkedett Kelet-Ázsia, valamint a Közel-Kelet és Észak-Afrika adóssága. A fejlődő országok és a volt európai szocialista országok nemzetközi adósságállománya 2000-ben 2500, 2004-ben (nyomott dollárárfolyamon) 2760 milliárd dollárt tett ki.

9.3. A relatív eladósodottságot tükröző adósságállomány/GDP-arány a fejlődő országokra összesítve 1980-ban 21, 1990-ben 35, 1998-ban 41%-ot ért el. Ezen belül Afrika a legeladósodottabb kontinens, esetében ez a mutató meghaladja a 70%-ot. A kilencvenes években egyetlen térség relatív eladósodottsága nőtt rohamléptekben. Ez a volt szocialista országok csoportja, ahol az adósságállomány/GDP-arány az 1990. évi 18-ról 54%-ra emelkedett 2000-ig! Arra azonban ritkán gondolnak, hogy nem a fejlődő országok a legeladósodottabbak, hanem a fejlett országok. Hiszen az EU esetében az említett mutató 60% körül van, Japánban meghaladja a 100%-ot (az Egyesült Államokban pedig 35-40%-ot tesz ki).

9.4. A hosszabb távú terhet tükröző adósság/éves export arány átlagosan közel 140%-ot tett ki 2000-ben, ami némi csökkenést jelent a megelőző évtized elejéhez képest. A mutató Kelet-Ázsiában a legalacsonyabb (közel 100%), Latin-Amerikában a legmagasabb (200% fölött). A legtöbb térségben csökkent ez a relatív terhet mutató szám (a Közel-Kelet – Észak-Afrika térségben és Kelet-Európában kissé emelkedett). A valóságos (éves) adósságtörlesztésnek (tőke-

törlesztés + kamat) az exporthoz viszonyított értéke 1990-ben és az évtized vége felé egyaránt 18%-ot tett ki. E mutató nagysága a legtöbb térségben 2-3 százalékponttal (Dél-Ázsia esetében 9 százalékponttal) csökkent, s 13-19% között volt az évtized végén. A volt szocialista országokban 14-15%-on stagnált. Latin-Amerikában azonban 24-ről 34%-ra emelkedett.

10. A világ pénz- és értékpiacon valóságos robbanás történt.

10.1. A nemzetközi pénzügyi rendszerben nyilvántartott értékek – különösen a kilencvenes évek második felében – gyorsuló ütemben nőttek. A kereskedelmi bankok nemzetközi követeléseinek húsz év alatt, 1975 és 1994 között, 13-szorosukra nőttek, az ezt követő öt év alatt, tehát 1999-ig, 17-szeresükre. A közvetlen külföldi beruházások az említett 20 év során duplázódtak, a következő öt év alatt 3,4-szeresükre duzzadtak. A nemzetközi kötvénykibocsátás két évtized alatt ötszörösére, majd fél évtized alatt négyszeresére nőtt. A határokon átnyúló részvényvásárlások értéke a 20, majd az 5 év alatt egyaránt háromszorozódott.

10.2. A tőzsdékhez kötődő derivatív (származékos) műveletek értéke azonban nem szárnyalt a kilencvenes évek második felében annyira, mint az eddig soroltak. 1975 és 1994 között tízszeresükre emelkedtek, ezután 1999-ig „csak” 60%-al nőttek. Persze ez is a reálgazdasági növekedést többszörösen meghaladó ütem. A derivatív eszközök – más pénzeszközökhöz képest – „viszonylag mérésenkelt” bővülését a pénzügyi rendszer növekvő feszültségei, a regionális pénzügyi válságok, a világ tőzsdéinek 1998. októberi megingása okozta. Hozzá kell tenni azonban, hogy a származékos tőzsdei eszközök forgási sebessége, tehát az éves befektetéseik száma gyorsabban emelkedett, ami a tőzsdeindexek fantasztikus szárnyalását is magyarázza.

10.3. A fejlett országok tőzsdéin nyilvántartott értékek (kapitalizáció) a jelzett első 20 év során csupán 75%-kal bővült, az ezt követő öt év alatt azonban duplázódott! A tőzsdéken nyilvántartott értékek a világ GDP-jének 10%-át tette ki a 70-es évek folyamán, a 80-as években a 40%-ára emelkedett, a 90-es évek végén pedig már elérte a 100%-át. Az új évezred első recessziójában hatalmas volt a tőzsde értékvesztése, s az index 2001-ben hirtelen 60%-ra zuhant. Ezt követően újra emelkedni kezdett. Kiemelkedő volt az USA tőzsdéinek kapitalizációs értéke, amennyiben a 30 év alatt 20-ról 160 (!!!)%-ra emelkedett (jelenleg kb. 130-140%).

10.4. Az USA tőzsdéinek összesített indexe a 80-as évek folyamán a kétszeresére emelkedett. Ugyanehhez a 90-es évek első felében már öt év is elegendő volt. A következő öt év folyamán azonban már háromszorosára emelkedett a mutató. Hasonló volt az európai tőzsde trendje. Japán tőzsdeindexe viszont – amely 1989-től kipukkadt –, ingadozások után, csak 2000-re érte el a korábbi szintjét.

10.5. A pénzügyi luftballon egyre hatalmasabbra fújódott, kipukkanásának, nagy durranásának esélye fokozatosan erősödött a kilencvenes években. A feszültséget egyelőre kezelhető keretek között tartották a regionális pénzügyi válságok, a luftballonon támadt, a perifériákon sok fájdalmat okozó szakadások, és a 2000-es évek gazdasági lassulása.

11. Az állami költségvetések mérlegét bemutató statisztika legfőbb tanulsága az, hogy minden liberális jelszó ellenére a fejlett országok valójában – egyébként érthetően – anticiklikus gazdaságpolitikát folytatnak.

11.1. Az Egyesült Államok és az Európai Unió költségvetési hiánya a 90-es évek eleji recesszióból való kilábalás (1991 és 1994 között), majd az ezredfordulót követő válság nyomán (2002-től) volt a legmagasabb. Az évezred utolsó két – clintoni – évében pozitív volt az USA mérlege. Ezután rohant az ország történetének legnagyobb költségvetési mérleghiányába, mely 2003-ban már a GDP 6%-át tette ki. Az EU-ban nem indultak meg olyan hatalmas katonai kiadások és állami gazdaságmentő és -ösztönző programok, mint az USA-ban. Mindazonáltal – mint közismert – több európai kormányzat, köztük a német, a francia és az olasz, több éven keresztül sem tudta biztosítani a maastrichti kritériumként megszabott 3%-os GDP arányos hiányt. Japánban a költségvetési hiány 1993-tól alakult ki, és 1999-től már meghaladta a

GDP 7%-át (más források szerint a 10%-át). A jelentős hiány a gazdasági nehézségek, a beruházásokat és a fogyasztást ösztönző központi állami programok miatt alakult ki, melyek nem sok eredményt hoztak. Az ázsiai újonnan iparosodó országok költségvetési többlete az 1998-as regionális válságig növekvőben volt. Nehézségeik többek között a költségvetési hiány megjelenésében tükröződnek, melynek mértéke a GDP-hez viszonyítva 2003-ra 5% fölé emelkedett.

11.2. A fejlődő országok hagyományosan negatív (összesített) költségvetési mérlege a kilencvenes években is jellemző maradt (GDP-arányos mértéke a szóban forgó évtized derekáig 4% alatti és csökkenő tendenciájú volt, 1998-tól azonban megközelítette az 5%-ot).

11.3. A volt szocialista országok a 90-es éveket 1992-ig (összesítve) 16%-ig növekvő GDP-arányos hiánnyal kezdték. Ez az ezredfordulóig összesítve 1-2%-ra csökkent. Az állami bevételek és kiadások reálértékének csökkenése komoly társadalmi következményekkel, fájdalommal járt. A térség összevont költségvetési mérlegét nagymértékben torzítja, hogy Oroszország a 90-es évek második felétől – a jelentős állami nyersanyag-jövedéki bevételei folytán – költségvetési többletet produkált. A legtöbb közép-kelet-európai és közép-ázsiai ország a GDP 3-5%-át kitevő hiánnyal küzd.

* * * * *